

Biblioteksmodeller til tiden

Dorte Skot-Hansen og biblioteksudviklingen

Henrik Jochumsen

Hvad er et folkebibliotek egentligt i et senmoderne globaliseret videns- og oplevelsessamfund, hvor begreber som oplysning, dannelse og kvalitet ikke har entydig betydning, og hvor en væsentlig del af det, der foregår på biblioteket, ligger fjernt fra både bibliotekets etymologiske udgangspunkt: Et samlingssted for bøger og fra folkebibliotekets oprindelige raison d'être: Den rigtige bog til den rigtige låner? Og er der overhovedet brug for biblioteket i en digital tidsalder, hvor vi hver især kan skabe vores eget bibliotek med flydende tilgang af de informationer og oplevelser, vi har behov for?

Fra sin ansættelse på Danmarks Biblioteksskole i 1974 og frem til sin afgang fra Det Informationsvidenskabelige Akademi på Københavns Universitet i 2016 har Dorte beskæftiget sig indgående med folkebiblioteket. Særligt gennem de seneste to årtier har hun analyseret udviklingen inden for biblioteket, sat denne i relation til andre områder som f.eks. kulturpolitik og byudvikling og også selv bidraget aktivt til at skabe tidssvarende biblioteker ved at synliggøre problemer og potentialer. Intet sted er dette kommet så tydeligt til udtryk som i de to biblioteksmodeller, Dorte har været primus motor på i henholdsvis 1994 og 2010. Begge modeller søger i et enkelt grafisk udtryk (et kvadrat og fire cirkler) både at anskueliggøre og analysere bibliotekets overordnede normative for-

mål, og hvad der konkret foregår i bibliotekerne. Det sidste kommer til udtryk i modellernes fire forskellige rum (i modellen fra 1994 benævnt 'centre'). Trods det enkle udtryk er modellerne indholdsmæssigt altså ganske komplekse, og således viser de tydeligt Dortes karakteristiske talent for at sammenfatte og formidle vanskelige problemstillinger i en overskuelig og tilgængelig form. Dette er årsagen til, at modellerne vækker gehør hos både forskere og praktikere, og at de har vundet stor udbredelse i både den nordiske og internationale biblioteksverden. Utallige er således de videnskabelige artikler og konkrete biblioteksplaner, der refererer til 'firerumsmodellen'. Dortes biblioteksforskning har med andre ord haft *impact*.

Som antydnet ovenfor, er de to modeller blevet til i en periode, hvor ikke blot bibliotekets *identitet* (Hvad er et folkebibliotek, og hvilke opgaver har det) men også dets *legitimitet* (er der fortsat brug for biblioteket, og hvilke samfundsmæssig rolle skal det udfylde) er under opbrud. I denne artikel vil jeg belyse, hvordan dette er kommet til udtryk i modellerne. Afslutningsvis vil jeg fremhæve, hvorfor det som biblioteksforsker fortsat er vigtigt at rette fokus mod denne udvikling.

Det skal understreges, at to årtiers biblioteksudvikling i den periode, hvor bl.a. internettet vinder almen udbredelse, hvor oplevelsessamfundet for alvor slår igennem, og hvor vi bevæger os fra et mere monokulturelt til et multikulturelt og globaliseret samfund, kun ganske summarisk lader sig behandle på den begrænsede plads, der her er til rådighed. Derfor vil der

Henrik Jochumsen, lektor
Det Informationsvidenskabelige Akademi, Københavns Universitet, hjo@hum.ku.dk

blive tale om at fremhæve særligt illustrative forhold. Samtidigt skal det pointeres, at denne artikel ikke har egentlig undersøgende karakter, men i stedet til formål at understrege allerede velkendte forholds betydning for fremtidens biblioteksudvikling. Hermed får jeg forhåbentlig også anskueliggjort, hvor savnet Dortes bidrag fremover vil være.

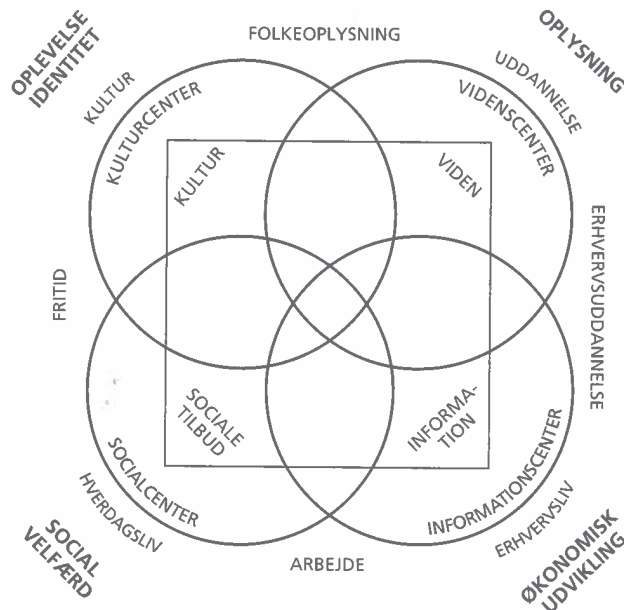
Modellen anno 1994

Da den første model så dagens lys, var det som del af et større forskningsprojekt, hvis resultater blev publiceret i bogen *Det lokale bibliotek - afvikling eller udvikling* i 1994 (Andersson & Skot-Hansen). Projektet blev til i et samarbejde mellem Danmarks Biblioteksskole og Udviklingscenter for folkeoplysning og voksenundervisning og blev finansieret af den daværende Statens Bibliotekstjeneste. Projektet blev gennemført som dels en survey-undersøgelse blandt landets biblioteksledere og dels som tre casestudier af lokale biblioteker placeret i henholdsvis en landkommune, en provinsby og et storbyområde. Den overordnede hensigt var at bidrage til en lokal diskussion af bibliotekets målsætninger.

Som det fremgår af modellen bliver bibliotekets overordnede målsætninger beskrevet som 'oplevelse og identitet', 'oplysning', 'social velfærd' og 'økonomisk udvikling'. De fire rum i modellen er 'kulturcenteret', der udgør biblioteket som ramme om kulturel og kunstnerisk oplevelse og udfoldelse, 'videnscen-

teret', der er rammen om uddannelse og oplysning, 'informationscenteret', der er rammen om information og endelig 'socialcenteret', der er biblioteket som ramme om hverdagens sociale liv. Biblioteket som kulturcenter og videnscenter knyttes i modellen til folkeoplysning, biblioteket som videnscenter og informationscenter til erhvervsuddannelse, biblioteket som informationscenter og socialcenter til arbejde og biblioteket som socialcenter og kulturcenter til fritid (Andersson & Skot-Hansen, 1994, s. 19).

Opsplitningen i henholdsvis 'kulturcenter' og 'informationscenter' kan ses som udtryk for en kamp mellem 'kulturparadigmet' og 'informationsparadigmet', der stod skarpt over for hinanden i begyndelsen af årtiet. I *Det lokale bibliotek - afvikling eller udvikling* hedder det, idet der henvises til nordisk biblioteksforskning, at mange har frygtet et paradigmeskift, der totalt vil "ændre bibliotekernes rolle fra kulturinstitution til informationscenter, hvor teknologi og markeds kræfter overdøver ånd og folkeoplysning" (ibid., s. 13). Men samtidig konstateres det, at udviklingen ikke kan beskrives helt så enkel. Det skyldes, at den nye informationsteknologi - "bortset fra den obligatoriske kopimaskine" (ibid., s. 248), ifølge forfatterne, endnu ikke var slået igennem på bibliotekerne. Samtidig viste undersøgelsen blandt bibliotekslederne, at de først og fremmest prioriterede kulturområdet og lagde hovedvægten på bibliotekernes formidling af oplevelse og oplysning i bred forstand. 'Videnscenteret' i modellen henviser til det

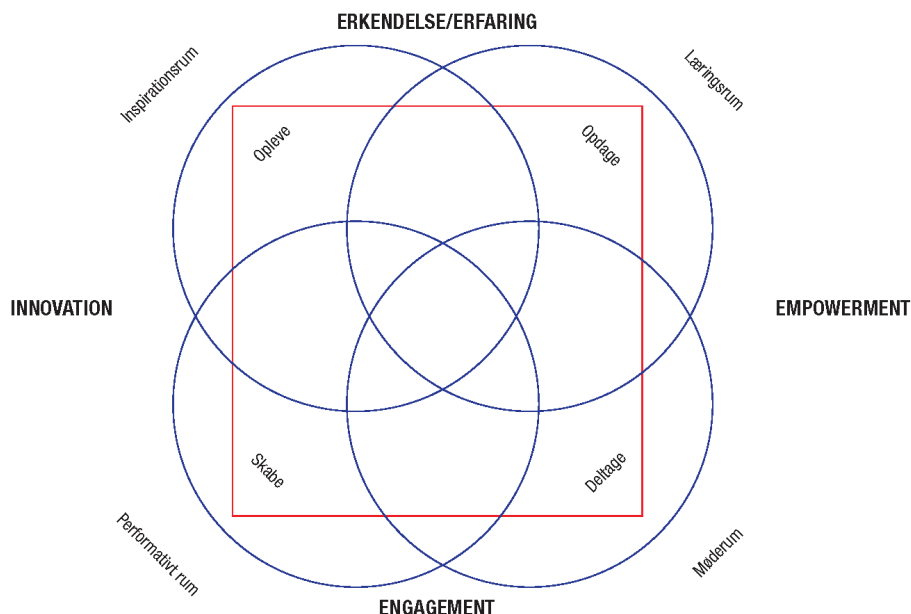
uddannelsesboom og omlægning af lærebogsbaseret undervisning til projektarbejde, der var karakteristisk for perioden, men bliver samtidig beskrevet som en "varm kartoffel" i biblioteksvirksomheden, der åd sig ind på bibliotekernes personale og materialeressourcer (ibid., s. 14).

Når biblioteket som informationscenter knyttes til erhvervsliv og økonomisk vækst, skal det ses i sammenhæng med en række tilnærmelser til det private erhvervsliv, som bibliotekerne med større eller mindre held havde forsøgt sig med siden begyndelsen af 1980'erne. Bibliotekets sociale rolle - i modellen udtrykt i biblioteket som 'socialcenter' - beskrives som et overset område, der i biblioteksrummet ofte får sit konkrete udtryk i "en kaffeautomat og et hygge hjørne til at læse avis", hvilket betegnes som ikke hensigtsmæssigt i "et samfund, hvor godt en tredjedel af befolkningen lever af overførselsindkomster og hvor over 300.000 arbejdsløse søger efter meningsfulde sammenhænge i deres hverdag" (ibid., s. 14). At biblioteket som informationscenter relateres til økonomisk vækst og som socialcenter til social velfærd, skal det ses i umiddelbar forlængelse af periodens måske væsentligste kulturpolitiske tendens: Den såkaldte 'instrumentalisering af kulturen', hvor fokus ikke længere er på kulturens (eller bibliotekets) egen værdi, men i stedet på, hvilken betydning kulturtilbud kan have for beskæftigelse eller andre samfundsmæssige områder uden for kulturens egentlige sfære.

En tendens som Dorte har beskrevet indgående (se f.eks. Skot-Hansen 1999).

Modellen anno 2010

Modellen fra 2010 blev udviklet af Dorte, Casper Hvenegaard Rasmussen og denne artikels forfatter i forbindelse med et udvalgsarbejde om fremtidens folkebibliotek, der blev afsluttet med publicering af rapporten *Folkebibliotekerne i videnssamfundet* i 2010 (Styrelsen for Bibliotek og Medier 2010). Formålet med modellen var altså ikke, som det var tilfældet i 1994, at fungere som grundlag for en (ny) undersøgelse af bibliotekets eksisterende profil. I stedet var det at udarbejde en opdatering af den tidligere model, der kunne medtænke "de udfordringer, samfundsudviklingen stiller bibliotekerne over for", og som samtidig kunne synliggøre "de potentialer bibliotekerne har for at opfylde brugernes behov i det senmoderne videns- og oplevelsessamfund" (Folkebiblioteker i videnssamfundet, 2010, s. 91). Ud over den mere overordnede samfundsudvikling kan baggrunden, for både udvalgsarbejde og ønske om en visualisering af biblioteket potentiale, henføres til strukturelle forandringer i bibliotekslandskabet i årene forinden. I forbindelse med kommunalreformen i 2007 var et større antal biblioteksfilialer og betjeningssteder blevet lukket med store konsekvenser for den lokale biblioteksstruktur. Derfor var udvalgets kommissorium bl.a. at vurdere folkebibliotekernes rolle i forhold til globaliseringens og videnssam-

fundets udfordringer, og mere konkret at vurdere behovet for udvikling af bibliotekernes digitale infrastruktur og for etablering af nye koncepter for biblioteksbetjening tæt på borgerne.

I modellen fra 2010 er bibliotekets fire overordnede mål ikke længere 'oplevelse og identitet', 'oplysning', 'social velfærd' og 'økonomisk udvikling', men i stedet 'erkendelse', 'innovation', 'engagement' og 'impowerment'. Og de fire rum er nu blevet til 'inspirationsrummet', der er rummet for meningsfulde oplevelser, 'læringsrummet', der er rummet for at opdage og udforske verden, 'møderummet', der er et åbent offentligt rum, hvor borgerne som et tredje sted mellem hjem og arbejde kan møde andre og endelig 'det performative rum', hvor brugerne i samspil med andre kan få inspiration til at skabe nye kreative udtryk i mødet med kunst og kultur (ibid., s. 92-93).

Biblioteket på Herrens mark

Hvorfor var det, ved begyndelsen af 1990'erne, overhovedet relevant at italesætte bibliotekets målsætninger, og hvorfor lave en model over bibliotekets lokale profil? Svaret er todelt: I 1983 var folkebibliotekerne overgået fra statslig budgetrefusion til bloktilskud, og sammen med nedlæggelsen af Bibliotekstilsynet i 1990, betød det, at bibliotekerne nu for alvor blev en kommunal opgave med væsentlig større mulighed for lokal variation i form og indhold. Bibliotekets lokale profil var nu ganske enkelt et *issue*. På et mere overordnet samfundsmæssigt plan kan baggrunden for modellen relateres til den 'kulturelle frisættelse', som havde fundet sted i de foregående år og som, for ungdommens vedkommende, er blevet beskrevet af blandt andre den tyske forsker i pædagogik Thomas Ziehe (1989). For biblioteket kom frisættelsen til udtryk ved, at det klassiske folkebibliotek, udtrykt ved de oplysnings- og dannelsesorienterede værdier, som traditionelt havde karakteriseret biblioteket, nu ikke længere var så entydige som tidligere. Folkebiblioteket stod ved begyndelsen af 1990'erne, ifølge biblioteksforskeren Leif Eme-rek, i et kulturelt landskab, der var "dekonstrueret til lokale mangfoldigheder og differentieringer" (1990, s. 20). Det var ikke noget, der var sket over natten, men udtryk for en udvikling, hvis kim var lagt i de foregående årti, hvor biblioteket havde udviklet sig i en stadig mere rummelig retning, både hvad angår materialer og aktiviteter.

Men ligesom ungdommens kulturelle frisættelse var også bibliotekernes et tveægget sværd: På ene side står usikkerheden tilbage, når sædvanesamfundet opløser sig og mulighedshorisonten synes uendelig. På den anden side åbner netop mulighedernes land sig. Således beskriver *Det lokale bibliotek - afvikling eller udvikling* bibliotekernes mulighed for en fremtid i fri konkurrence og i økonomisk frit fald men også en situation, hvor biblioteker og bibliotekarer kan blive mere skarpe i forhold til publikum, politikere og konkurrencen fra "begivenhedskultur og nye, fri-stende medier" (Andersson & Skot-Hansen, 1994, s.10). Udviklingen kan også anskues med udgangspunkt i begreberne 'aftraditionalisering' og 'radikali-seret refleksivitet', der, ifølge den engelske sociolog Anthony Giddens, udtrykker centrale karakteristika ved det senmoderne samfund (1990). Således er dette komplekst, svært gennemskueligt og i høj grad retningsløst, og hvor man tidligere kunne støtte sig til traditioner og generationers erfaringer, bliver man i stedet overladt til sig selv og sine egne valg og beslutninger. I *Det lokale bibliotek - afvikling eller udvikling* sammenfattes denne udvikling under den prægnante overskrift: "Folkebiblioteket på Herrens mark" (Andersson & Skot-Hansen, 1994, s. 9).

Modellen fra 1994 afspejler altså et bibliotek, hvis identitet, ikke på samme måde som før, er givet. Ved folkebibliotekets etablering, i begyndelsen af det 20. århundrede, var identiteten indlejret i fagligt bestemt materialevalg, der havde udgangspunkt i forestillinger om oplysning og dannelseskultur og i en kulturpolitisk, og lidt senere også i en velfærdsstatslig, målsætning om at formidle dette til befolkningen uanset geografisk placering eller socialt tilhørsforhold. Ved afslutningen af århundredet var bibliotekets identitet nu åben for (lokal) konstruktion: Identitet er ikke længere noget, man har - det er noget, man skaber. Det enkelte bibliotek må skabe og skærpe sin egen profil i forhold til "det lokalsamfund, det er en del af, og den ekspertise og de ressourcer, der er til stede blandt bibliotekets personale" (ibid., s. 248).

Modellen fra 2010 udtrykker en fortsættelse og radikaliseret af denne udvikling. Hvor betegnelser som 'kulturcenter' og 'informationscenter' i den tidlige model stadig udtrykker mere klassiske biblioteksforestillinger - og endda en intern kamp i feltet om styrkeforholdet - har 'oplevelsesrummet' eller 'det performative rum' ikke helt samme klassiske bibliotekskonnotationer. Og hvor formål som 'oplysning'

og 'social velfærd' findes i modellen fra 1994, møder vi nu andre, og for bibliotekerne mere fremmede toner, som 'innovation' og 'engagement'. Således afspejler modellen fra 2010 et bibliotek, hvis klassiske identitet i endnu højere grad er under opbrud, end det var tilfældet i 20 år tidligere. Skal der peges på ét forhold, der særligt har understøttet denne udvikling, må valget naturligt falde på *den digitale udvikling*, der netop i denne periode får gennemgribende betydning. Det traditionelle bibliotek, forstået som en samling af fysiske materialer og samlet indgang til informationer, lader sig kun vanskeligt fastholde i en virkelighed, hvor alt er tilgængeligt - hvor som helst og når som helst.

Den teknologiske udvikling er, sammen med globalisering og udviklingen af oplevelsessamfundet, også en væsentlig faktor bag en anden forskel mellem på de to modeller: Hvor begge modeller, som beskrevet, udtrykker en tiltagende opløsning af bibliotekets klassiske identitet, afspejler modellen fra 2010, at også bibliotekets *legitimitet* nu er til diskussion: Er der overhovedet behov for folkebiblioteket i den fagre nye digitale verden? På denne baggrund kan den nye models rum betragtes som en analytisk sammenfatning af bibliotekernes forsøg på at skabe ny betydning i forhold til befolkning, politikere og samfund.

'Informationscenteret' i den gamle model er nu udgået til fordel for 'det performative rum'. Det hænger sammen med, at rollen som informationscenter med udbredelsen af internettet, der kun var i sin absolutte vorden i 1994, nu har mindsket bibliotekets betydning på dette felt betragteligt. Til gengæld har nye generationer af såkaldt 'digitalt indfødte' medvirket til, at brugerinddragelse, brugerdreven innovation, og i det hele taget en bevægelse fra at være passiv modtager til at være aktiv medskaber, nu sat markant præg på bibliotekerne. Understøttet af en voksende bevidsthed i bibliotekerne om at oplevelsespotentialet bliver større for brugerne, når brugerne involveres aktivt, danner dette i dag grundlag for alt fra læsekredse til makerspaces og fablabs på landets biblioteker.

Forandringen fra 'Kulturcenter' til 'inspirationsrum' kan relateres til, at 'oplevelsesdimensionen' fylder stadig mere i hverdagen, således som f.eks. den tyske kultursociolog Gerhard Schulze har beskrevet det (1994), og at konkurrencen fra andre oplevelsesproducenter bliver stadig større, som fremhævet af Dorte selv i flere arbejder (se f.eks. 2007 og 2008).

Skal bibliotekerne kunne agere i denne virkelighed kræver det en anderledes, og i højere grad oplevelsesorienteret og inspirerende, formidling. Dette kommer konkret til udtryk i ny indretning, design og nye aktiviteter i bibliotekerne.

'Videnscenteret' i den tidlige model henviste som anført til uddannelsesboom og forandringer i undervisningsformer. I årene mellem de to modeller har forestillingen om 'videnssamfundet' som betegnelse for et samfund, hvor global konkurrence, innovation og livslang læring i stigende grad bliver italesat som væsentlige parametre for vækst, vundet stor udbredelse. Dette er medvirkende til, at bibliotekerne arbejder på at skabe nye læringstilbud og samtidig er mere eksplicite i forhold til de allerede eksisterende.

Skiftet fra 'socialcenter' til 'møderum' kan også relateres til globaliseringen. Den tiltagende udvikling i retning af et multikulturelt samfund har sat fokus på steder, der gennem møder mellem mennesker kan skabe fælles forståelse og sammenhængskraft. Mange, herunder den norske biblioteksforsker Ragnar Audunsson, har påpeget bibliotekets potentiale i denne forbindelse (1999). Hertil kommer det fokus på bibliotekets rolle som såkaldt '3. sted' mellem hjem og arbejde, der også har været gennem flere år, og som er blevet beskrevet af blandt andre biblioteksforskeren Nan Dahlkild (2011). Bibliotekerne har på denne baggrund udviklet sig, så reolerne er blevet færre og mulighederne for at opholde sig og møde andre tilsvarende flere.

Hvad er det egentlig vi vil med biblioteket

Opbruddet i forhold til bibliotekets identitet, og det forsøg på at gentænke og aktualisere dets legitimitet, som kommer til udtryk i modellerne, bliver ikke betragtet med lige stor begejstring fra alle sider. Dette er i gennem det seneste år særligt kommet til udtryk i avisernes spalter, hvor toneangivende kulturskribenter har givet udtryk for, at biblioteksoplevelsen, som de selv har værdsat den, nu skylles ud med badevandet, alt i mens bøgerne, som de selv har elsket, forsvinder i bogdestruktionens flammehav. "På bibliotekerne brænder man bøger" var således overskriften på en leder i Politikens bogtillæg af litteraturredaktør Jes Stein Pedersen, hvor han tog Københavns Bibliotekers bogkassaktion i foråret 2016 under kærlig behandling. Et andet markant 'nødråb' kom i efteråret 2015 fra forfatter og journalist Pernille Steensgaard, der under overskriften "De overflødige" i Weeken-

davisen beskrev, hvordan bibliotekerne i kampen for deres overlevelse var:

"... ved at forvandle sig til fritidshjem for børn og voksne, også benævnt 'oplevelses- og begivenhedsrum', hvor folk kan møde hinanden og falde i snak. Mødet med andre er ved at blive vigtigere en mødet med bogen. Derfor bruger bibliotekerne årsværk efter årsværk på at undersøge folks adfærd i lokalerne og give dem et skatteyderbetalt 'kærligt skub' i retning af hinanden".

Set fra biblioteksforskerens fugleperspektiv kunne den bekymring, der kommer til udtryk i ovenstående være let at italesætte som udtryk for usamtidighed: Er opbruddet i identitet ikke et grundvilkår i senmoderniteten for både individer og institutioner? Og er biblioteket som offentlig finansieret kulturinstitution netop ikke forpligtiget til at gentænke sin samfundsmæssige legitimitet i takt med at gamle behov forsvinder og nye opstår? Det er ikke vanskeligt at påvise, at biblioteket som bogsamling og informationscenter ikke længere har samme relevans som tidligere og ej heller, at potentialet som rum for sammenhængskraft, innovation, læring og brugerinddragende kulturformidling med fordel kunne træde i stedet som grundlag for en tidssvarende myndiggørelse af borgerne. Men bekymringen, som den kommer til udtryk, rummer en væsentlig kerne, som biblioteksforskeren må beskæftige sig seriøst med. Det drejer sig om spørgsmålet om, hvad det egentligt er, vi som samfund vil med folkebiblioteket i fremtiden? Det er et normativt og politisk spørgsmål, som i dag ikke synes at få den opmærksomhed, det berettiger til. Samtidig er spørgsmålet om bibliotekets legitimitet ikke kun noget, der berører kulturdebatører, men i høj grad også de bibliotekarer og andre biblioteksprofessionelle, der arbejder på bibliotekerne og som skal besidde de rette kompetencer, hvad enten det handler om at formidle litteratur, arrangere events i biblioteksrummet eller hjælpe brugeren med at justere 3D printeren. Og sidst, men bestemt ikke mindst, berører det selvfølgelig de borgere, der gerne skulle bruge biblioteket - de har, som Pernille Steengaard antyder, trods alt betalt for det.

Et helt centralt spørgsmål for biblioteksforskningen er i denne forbindelse, om en (re)konstruktion af en mere tydelig identitet og en aktualiseret legitimitet er et *contradictio in adiecto*? Vil de opgaver, der kunne danne grundlag for en tidssvarende legitimitet

også kunne danne grundlag for en entydig og klar identitet? Og måske endnu vigtigere: Vil det i længden være muligt at bevare legitimiteten uden en klar identitet? I forbindelse med disse problemstillinger kommer vi til at savne biblioteksforskeren Dorte Skot-Hansen, for hvem målet ikke alene har været at undersøge og belyse biblioteksudviklingen, men også selv at bidrage til den.

Referencer

Andersson, M & Skot-Hansen, D (1994). *Det lokale bibliotek - afvikling eller udvikling*. Danmarks Biblioteksskole og Udviklingscenter for folkeoplysning og voksenundervisning.

Audunson, R (2005). The public library as a meeting-place in a multicultural and digital context - the necessity of low-intensive meeting-places. In: *Journal of Documentation*, Vol. 61, No. 3.

Dahlkild, N (2011). *Biblioteket i tid og rum*. Danmarks Biblioteksforening.

Emerek, L (1990). Nogle forudsætninger for kvalitet i 90'ernes materialevalg - Biblioteket mellem det moderne og postmoderne. I: *Biblioteksarbejde*, nr. 34.

Giddens, A (1990). *The Consequences of Modernity*. Cambridge. Polity Press; Stanford University Press.

Schulze, G (1992). *Der Erlebnisgesellschaft*, Frankfurt am Main.

Skot-Hansen, D (1999). Kultur til tiden - Strategier i den lokale kulturpolitik. I: *Nordisk Kulturpolitisk Tidsskrift*, nr. 1.

Folkebiblioteker i vidensamfundet - Rapport fra udvalget om folkebibliotekerne i vidensamfundet (2010) Styrelsen for Bibliotek og Medier.

Steensgaard, P (2015). De overflødige. I: *Weekendavisen* den 4. september.

Stein-Petersen, J (2016). På bibliotekerne brænder man bøger. I: *Politiken* 3. januar.

Ziehe, T (1989). *Ambivalenser og mangfoldighed - En artikelsamling om ungdom, skole, æstetik og kultur*. København. Politisk revy.